

Ikääntyvän miehen muuttuva rooli perheessä

Kirsi Lumme-Sandt & Tiina-Mari Lyyra

Sosiaalisilla suhteilla, ovatpa ne sitten perhesuhteita tai ystävyyssuhteita, on iso merkitys vanhojen ihmisten hyvinvoinnille ja jopa eliniälle (Dykstra 2011). Tässä artikkelissa käsittelemme ikääntyvän miehen roolia ja merkitystä perheessä sekä perheen merkitystä ikääntyvälle miehelle. Tarkastelemme ilmiötä miehen suhteessa puolisoon, lapsiin, lastenlapsiin sekä siihen, kuinka nykypäivän ikääntyvä mies ilmoittaa osallistuvansa kotiin liittyviin toimintoihin, kuten ruoanlaittoon ja lastenhoitoon. Lähestymme aihetta sekä aikaisemman kotimaisen ja kansainvälisen tutkimuskirjallisuuden pohjalta että tukeutuen omiin empirisiin aineistoihimme. Väestötasoisien Ikivihreät -tutkimusprojektin yhteydessä kerättyjen aineistojen avulla tarkastelemme siviilisäädyn kohortti- ja pitkittäismuutoksia, lasten ja lastenlasten tapaamisia sekä sitä miten ikääntynyt mies ilmoittaa osallistuvansa arkisiin askareisiin. Toinen aineistomme on ET-lehdessä vuosina 2009 ja 2010 ilmestyneet miehiä käsittelevät artikkelit. Tämä aineisto on analysoitu kiinnittäen huomiota siihen, miten mies kuvataan suhteessa läheisiinsä, mitä mies

tekee perheen parissa, ja millainen merkitys perheellä on hänelle. Kuvataksemme konkreettisemmin iäkkään miehen muuttuvaa roolia perheessä, olemme laatineet tosielämään perustuvan verkostokartan, joka kuvaa 75-vuotiaan suomalaismiehen ”Martin” sosiaalista verkostoa ja yhteydenpidon tiheyttä. Näitä kolmea hyvin erilaista aineistoa ristiinlukemalla hahmottelemme kuvaa tämän päivän ikääntyvästä suomalaisesta miehestä puolisona, isänä ja isoisänä.

Se, mitä perheellä ymmärretään, millaisia rooleja perheenjäsenillä on ja mikä on perheen merkitys sen jäsenille, on yhteiskunnassa jatkuvassa muutoksessa. Syitä tähän muutokseen ovat muun muassa väestön ikääntyminen, sukupuoliroolien muutokset, perhekoon pieneeminen, uusperheet sekä työelämän muutokset. Edellä mainittujen muutosten seurauksena ikääntyvien miesten merkitys on kasvamassa perheiden arjessa. Vaikka nykypäivän perheissä on vähemmän samaan sukupolveen kuuluvia jäseniä, on peräkkäisiä perhesukupolvina vastaavasti elossa enemmän kuin koskaan aikaisemmin historiassa (Haavio-Mannila ym. 2009, Bengtson ym. 2003).

Tämän päivän miehillä isoisyys on tavanomaisempaa kuin aikaisemmillä sukupolvilla, koska yhä useammat miehet elävät niin vanhoiksi, että omat lapset ehtivät perheellistyä. Nykyisin isovanhemmilla ja lastenlapsilla saattaa olla yhteistä elinaikaa jopa 30–40 vuotta. Lapsia ja lastenlapsia on nykyisin myös lukumäärällisesti vähemmän, joten he voivat saada yksilöllisempää ja suurempaa huomiota isovanhemmiltaan. Nämä seikat mahdollistavat entistä tiiviimmän suhteen isovanhempien ja lastenlasten välille. Tämä näkyy myös Väestöliiton vuoden 2007 perhebarometrissa, jossa 43 prosenttia katsoo isovanhempien olevan perheenjäseniä ja 90 prosenttia kokee isovanhemman lähisukulaisena (Rotkirch ym. 2010).

Isovanhemmiksi tullaan nykyisin ensimmäistä kertaa useimmiten työelämän aktiivisina vuosina, 50–60 ikävuoden vaiheilla. 2010-luvulla isovanhemmiksi alkavat tulla suurten ikäluokkien jälkeen syntyneet, nuoruutensa 1970- ja 1980-luvulla eläneet. Suurelle osalle heistä avoliitot, avioerot ja isän osallistuminen lasten hoitoon ovat

itsestäänselvyyksiä, joten he ovat osa hyvin erilaista perhekulttuuria kuin ennen sotia syntyneet miehet (Attias-Donfut & Segalen 2002).

Perinteisesti miesten omakseen kokema vapaa-aika on ollut erillään perheestä, mutta nykyisin myös miesten oletetaan osallistuvan perheen kanssa puuhailuun ja yhteiseen vapaa-aikaan, ja jopa nauttivan siitä (Scraton & Holland 2006). Aikaisemmin stereotyyppinen miehen kuva oli etäinen ja autoritäärinen perheen elättäjä. Nyt monet miehet vaihtavat vaippoja ja pyörittävät äidin kanssa tasa-arvoisesti kodin arkea. Myös isoisyteen kohdistuu nyt erilaisia kulttuurisia odotuksia kuin nykyisten isoisien omassa lapsuudessa. Koska aikaisemmin miehet eivät välttämättä juurikaan osallistuneet lasten arkeen, ei isoisänä toimimiselle ole mallia omasta elämästä. Näin isoisyyden tullessa omalla kohdalla ajankohtaiseksi joutuu mies rakentamaan oman roolinsa ikään kuin tyhjästä.

Aloitamme tarkastelemalla miestä parisuhteessa, joka on useissa tutkimuksissa todettu merkittäväksi tekijäksi miehen hyvinvoinnin suhteen. Sen jälkeen siirrymme laajemmin miehen perhesuhteisiin. Erityisesti käsittelemme kanssakäymistä lasten ja lastenlasten kanssa sekä heidän merkitystään miehen elämässä. Sosiaalisten suhteiden laajuutta ja ulottuvuuksia tarkastelemme yhden miehen lähipiiriä kuvaavan verkostokartan avulla.

Ikääntyvä mies parisuhteessa

Useat tutkimukset ovat osoittaneet, että parisuhteella on monenlaisia myönteisiä vaikutuksia miehille. Koska naiset ovat yleensä niitä, jotka solmivat ja ylläpitävät sosiaalisia suhteita, yksinäiset miehet jäävät helposti sivuun sekä perhe- että ystävyysverkostoista (Haavio-Mannila ym. 2009, Davidson, Daly & Arber 2003, Virtanen tämä kirja). Naimisissa olevien miesten kuolleisuus on myös selvästi pienempi kuin naimattomien, eronneiden ja leskien. Siviilisäättyjen väliset terveyserot ovat kasvaneet viime vuosikymmeninä etenkin miehillä (Martelin ym. 2005). Avioliitto on suojaava tekijä miesten fyysiselle ja psyykkiselle

hyvinvoinnille. Tämä vaikutus tulee esille varsinkin vanhemmilla miehillä, kun pitkäaikaissairaudet alkavat heikentää toimintakykyä.

Tätä nykyä avioerojen määrä myös vanhemmissa ikäluokissa on lisääntynyt ja siten vanhojen yksin asuvien miesten määrä on lisääntynyt (Davidson, Daly & Arber 2003). Lasten olemassaololla on havaittu yhteys miesten terveyteen. Sekä avioliitossa olevat ja olleet että naimattomat miehet, joilla ei ole lapsia, ovat monien terveystutkimusten mukaan huonommassa asemassa kuin vastaavassa tilanteessa olevat isät ja isoisät (Dykstra & Hagestad 2007).

Myös väestötason pitkittäistutkimuksissa on raportoitu iän myötä tapahtuvia muutoksia siviilisäädystä iäkkäillä miehillä. Esimerkiksi Jylhän ym. (1992) tutkimuksessa 70–79-vuotiaista tamperelaisista miehistä oli vuonna 1979 naimisissa 75 prosenttia vastaavan luvun ollessa kymmenen vuotta myöhemmin enää 60. Miesleskien osuus kasvoi 10 vuoden seuruun aikana 18 prosentista kolmannekseen.

Melkaksen (2005) poikkileikkaustutkimuksessa puolestaan yli 55-vuotiaista miehistä oli vuonna 1987 avioliitossa 72 prosenttia ja vuonna 2002 kymmenyksen vähemmän. Avoliitot ovat yleistyneet myös iäkkäämmillä miehillä. Vuonna 2002 heistä 5 prosenttia oli avioliitossa. Saman tutkimuksen mukaan perheettömien miesten osuus on pysynyt lähestulkoon samana: molemmilla tutkimuskerroilla noin neljäsosa yli 55-vuotiaista miehistä oli perheettömiä.

Avioliitossa olevien miesten osuus on vähentynyt alle 75-vuotiaiden, mutta lisääntynyt sitä vanhempien joukossa. Esimerkiksi Terveys 2000 -tutkimuksessa 65–74-vuotiaista miehistä oli alkumittauksessa naimisissa 72 prosenttia ja yli 85-vuotiaista miehistä enää kolmasosa. Kaikissa ikäryhmissä naisleskiä oli selvästi enemmän kuin miesleskiä (Aromaa & Koskinen 2002, 18).

Ikivihreät -projektin pitkittäisasetelmassa on saatu samansuuntaisia tuloksia kuin aiemmin esitellyissä suomalaisissa tutkimuksissa. Ikivihreät -projekti on laaja väestötason tutkimus, jossa on kartoitettu jyvaskyläläisen eläkeikäisen väestön terveyttä, hyvinvointia, toimintakykyä sekä sosioekonomisia tekijöitä ja niiden muutoksia sekä pitkittäis- että poikittaisasetelmassa (Heikkinen 1998). Alku-

tutkimukset tehtiin alueen kaikille tavoitetuille 75- ja 80-vuotiaille ja heitä seurattiin kahdeksan vuoden välein. Poikittaistutkimuksessa tarkasteltiin kohdeväestön 65–69-vuotiaita kolmella eri mittauskerrolla, vuosina 1988, 1996 ja 2004. Vuoden 1988 alkumittauksessa 65–74-vuotiaista miehistä oli naimisissa 87 prosenttia ja naisista 44. Kuudentoista vuoden seurannan jälkeen miehistä oli naimisissa kaksi kolmasosaa ja naisista enää 8 prosenttia. Avoliittojen määrä oli iäkkäillä miehillä suhteellisen vähäistä: alkumittauksessa vain 1,5 prosenttia eli avoliitossa ja seuranta-ajan lopussa ei enää kukaan (Rautio ym. 2011).

Kohorttitutkimuksissa on havaittu, että myöhemmin syntyneiden kohorttien iäkkäistä naisista yhä useampi on naimisissa ja leskiä on vähemmän. Tämä johtunee osaltaan sodasta, joka on verottanut aiempien kohorttien aviomiehiä ja lisännyt leskeyttä, koska esimerkiksi 1990-luvun alussa yli 65-vuotiaista suomalaista miehistä oli naimisissa kaksi kolmasosaa ja naisista neljäsosa. Naisleskien määrä oli siis kaksinkertainen verrattuna miehiin (Raassina 1994, 40). Samansuuntainen ilmiö näkyy myös Ikivihreät -aineistossa, joissa havaittiin 65–69-vuotiaiden leskien määrän pienenemistä vuoden 2004 kohdalla verrattuna vuoden 1988 vastaavankäisiin (Rautio & Lampinen 2006).

Avoliitot ovat yleistyneet myös eläkeikäisten keskuudessa. Perinteiset moraalikäsitketykset ovat muuttuneet, ja vanhatkin ihmiset voivat olla yhdessä ilman 'papin aamenta'. Vanhemmalla iällä toisensa löytäneiden keskuudessa suosiotaan kasvattaa parisuhde, jossa ollaan yhdessä ilman virallista yhdessä asumista. Pariskunta on tiiviisti yhdessä ja jakaa arjen molempien kuitenkin pitäessä oman asuntonsa. Ajoittain voidaan viettää aikaa myös erillään. (Ghazanfareon, Karlsson & Borell 2005.) Miehet ovat naisia suotuisammassa asemassa uuden kumppanin löytymisen suhteen. Miehet ovat myös halukkaampia solmimaan uuden suhteen, ja heille yksin eläminen on usein vaikeampaa kuin naisille. Sosiaalisten suhteiden puute ja vaillinaiset kodinhoitotaidot ovat yksi motivaatio uuden puolison etsimiseen (Pankarinkangas 2004; 2007).

Analysoimme myös ET-lehdessä vuosina 2009 ja 2010 ilmestyneet miehiä käsittelevät artikkelit kiinnittäen huomiota siihen, miten mies kuvataan suhteessa läheisiinsä, mitä mies tekee perheen parissa ja millainen merkitys perheellä on hänelle. ET-lehti on niin sanottu kolmannen iän lehti, joka tuottaa tiettyä vanhuuden ideaalittyyppiä (Lumme-Sandt 2011). Viime vuosina lehdessä ovat lisääntyneet kirjoitukset kypsän iän onnesta ja uusista parisuhteista. Tämä kertoo osaltaan siitä, että rakkaus, seksi ja seurustelu kuuluvat myös vanhuuteen.

Sain oikean kultakimpaleen! Tässä on mies, joka kattaa kauniisti, sytyttää kynttilät ja tarjoaa ihanaa ruokaa. Hän ottaa toisen ihmisen huomioon ja pitää hyvänä. Heli kiittää. Jussi puolestaan kehuu Heliä ihanaisekseen, joka herätti hänet uudestaan eloon. (Jussi, 67 v., ET 6/2010)

Perinteinen käsitys on, että miehet eivät puhu tunteistaan (Galasinski 2004), eivätkä varsinkaan julkisesti (Bennett 2007), mutta uudenlainen miehen malli on leviämässä myös vanhempien miesten keskuuteen. Lumme-Sandin ja Uotilan (2012) ET-lehden parisuhdekirjoituksia käsittelevässä tutkimuksessa havaittiin, että usein juuri miehet käyttivät voimakkaita tunteenilmaisuja puolisoistaan puhuesaan. Vaikka tunteista puhuminen ja rakkauden julkinen näyttäminen ei vielä olisikaan levinnyt kaikkien miesten keskuuteen, osoittaa ET-lehden aineisto, että se on kulttuurisesti mahdollisempaa nyt kuin aikaisemmin. Vanhojen ihmisten parisuhteissa voidaan kokea voimakkaita tunteita riippumatta siitä, onko suhde kestänyt 50 vuotta tai viisi kuukautta.

Rakkaus on sitä, että rintaa pistää ja viluttaa. Siihen kuuluu tietty hyväntahtoinen yllätyksellisyys. Se, että haluaa päästä toisen luokse ilahduttamaan kaikin tavoin, ja myös tekee niin. (Arto, ikätietoa ei saatavilla, ET 6/2009)

Vanhemmalla iällä solmitut parisuhteet ovat yhtä monimuotoisia kuin nuorempienkin. Korkea ikä saattaa vaikuttaa myös siihen, että suhdetta ei kypsytellä kovinkaan pitkään: aikaa ei ole tuhlattavaksi. Seuraava esimerkki kertoo hyvin rationaalisesta suhtautumisesta parisuhteeseen.

Ajattelin itsekin aikaisemmin, että pitää olla jotain suurta intohimoa ilmassa ennen kuin mitään suhdetta voi aloittaa. Nykyään olen tietoisesti laskenut rimaa. Jos kemiat toimivat ja tykkää toisesta, mikä estää yrittämästä. (Seppo, 74 v., ET 6/2010)

Yhteenvetona iäkkäiden miesten parisuhteen muutoksista voidaan todeta, että aikaisemmin suurin osa vanhoista miehistä eli avioliitossa ja suurin osa vanhoista naisista oli leskiä. Tämä on kuitenkin pikkuhiljaa muuttumassa, ja eläkeikäisten miesten keskuudessa on enemmän kuin ennen yksin asuvia, yleensä joko leskiä tai eronneita. Toisaalta taas asenteet ovat myönteisempiä uusien parisuhteiden solmimiseen myös myöhemmällä iällä ja uudenlaiset – osin tilastoissa näkymättömät – parisuhteen muodot ovat suosittuja. Avioliittoja solmitaan tätä nykyä iäkkäämpänä kuin aikaisemmin. Etenkin miehille uuden parisuhteen muodostaminen on tärkeää, ja vanhankin miehen on soveliaasta puhua julkisesti tunteistaan.

Suhde omaan isään ja rooli isoisänä

Perinteisesti miehet ovat olleet vastuussa perheen elättämisestä ja heidän varsinainen toiminta-alueensa on ollut kodin ulkopuolella. Monilla tämän päivän isoisilla on oma isä tai isoisä ollut autoritaarinen ja poissaoleva. Perinteinen työn sukupuolittunut jakautuminen on aiheuttanut sen, että kun miehistä tuli isiä, heidän täytyi panostaa työelämäänsä entistä enemmän. Tämä taas vähensi perheen parissa vietettyä aikaa. Koti ja vastuu lapsista jäivät naisten harteille. Näiden perinteisten sukupuoliroolien johdosta isien suhteet lapsiin ovat usein

jääneet etäisiksi. Seuraavassa aineistoesimerkissä näkyy perinteinen isän malli.

Isä oli periaatteen mies. Jos hän jotakin vaati, oli tehtävä ja toimittava. (Antti, 66 v., ET 3/2010)

Sotien jälkeinen kulttuurinen malli oli, että isät olivat perheen johtajia, joiden mielipiteitä ei saanut kyseenalaistaa. Tunteenilmaus isien taholta olivat harvinaisia, isät määräsivät ja heitä toteltiin kyseenalaistamatta. Nykypäivän vanhemmat miehet eivät ole välttämättä katkeria isilleen, sen ajan tavat saavat ymmärrystä. Monissa ET-lehden kirjoituksissa näkyikin miesten inhimillinen tarve tuottaa isä ja isoisä myönteisessä valossa. Myös isän lämmin suhtautuminen lastenlapsiin on usein korvannut omat katkerat lapsuusmuistot. Omassa elämässä kuitenkin halutaan toimia toisin kuin oma isä.

Isä eli aina rajusti. Perhe-elämä ei ollut Mikon vahvoja puolia, mutta tiedän silti, että hän rakasti meitä lapsia. ... Olen pyrkinyt olemaan enemmän omien lasteni kanssa. Viimeisenä keväänä, ennen kuin syöpä otti Mikosta vallan, vietimme lasten kanssa loman hänen Espanjan kodissaan. Isä leikki tuntikausia pienten tyttärieni kanssa. Siitä jäi lämpimät muistot. (Jorma, 61 v., ET 20/2010)

Nuorisokulttuurin nousu 1950-luvulla erotti sukupolvet toisistaan, mutta nyt silloisen nuorisosukupolven 'rokkivanhuus' luo osaltaan uusia siltoja nuorempiin sukupolviin. Kiinteä yhteys lapsiin ja lapsenlapsiin nähdään tärkeänä ja vaalimisen arvoisena asiain, jossa on onnistuttu omaa isää paremmin.

Minua ja lapsiani yhdistää rytmi. Se sama seikka, joka 60-luvulla erotti meitä omista vanhemmistamme. Luulen, että meillä on tyttärenteni kanssa enemmän yhteistä kuin minun sukupolvellani oli omien vanhempiensa kanssa. (Mauri, 59 v., ET 7/2009)

Monille ennen sotia ja sodan aikana syntyneille miehille on tyyppillistä, että isää ei ole ollut lainkaan. Sodat ja miesten yleisesti korkeampi kuolleisuus vei monelta isän jo varhain. ET-lehden aineistosta näkyy selvästi, miten isän puuttuminen tai etäisyys on kipeä asia miehille vielä vanhempanakin.

Isän löytyminen on muuttanut elämäni. Olen ollut ikäni rauha-
ton, mutta nyt tunnen levollisuutta. (Pentti, 65 v., ET 19/2010)

En koskaan oppinut tuntemaan isääni. Minulle ei myöskään
kerrottu hänestä mitään, joten opin pitämään häntä hirviönä.”
... Isättömänä kasvaneen isoisän suurin pelko on perheen me-
nettäminen. (John, 68 v., ET-12/2010)

Ojala ja Pietilä (2010) esittävät, että isoisät sijoittuvat yhä julkisen katseen reunamille. Isovanhemmuus on perinteisesti kiinnittynyt erityisesti naisiin, josta kertoo jo se, että isovanhempien kotia kutsutaan yleisesti mummulaksi tai mummulaksi. Eläkkeelle siirtyviä naisia odottaa mieluisa ja sosiaalisesti hyväksytty isoäidin rooli. Miesten eläkkeelle siirtyminen on nähty ongelmallisempänä ja isoisyyttä ei ole samalla lailla nähty vanhojen miesten elämän, sosiaalisen identiteetin ja roolin täyttäjänä (Emt). Myös isovanhemmuutta käsittelevät tutkimukset ovat pitkään sivuuttaneet isoisät ja keskittyneet vain isoäiteihin (ks. esim. Attias-Donfut & Segalen 2002, Reitzes & Mutran 2004) ja isoisien tärkeyttä perheessä on tutkimuksissa aliarvioitu (Mann 2007). Jopa jotkut tietokantahaut tarjoavat isoisyyttä käsittelevien artikkelien etsijälle vastaukseksi: “Did you mean ‘grandmother’ rather than ‘grandfather’?”

Usein nimenomaan isoäiti on se, joka ylläpitää ja organisoii yhteydenpitoa lastenlapsiin. Erityisesti eronneilla isillä suhteet lapsiin jäävät usein etäisiksi ja tapaamiset harvoiksi. Parisuhteessa olevilla isoisillä on usein kiinteämmät suhteet myös lastenlapsiinsa kuin eronneilla miehillä (Scraton & Holland 2006). Nyky-Suomessa yhteydenpito aikuisten lasten ja heidän vanhempiensa välillä on yleensä vilkasta.

Vilkkainta se on äitien ja tyttärien välillä, mutta myös isään ollaan paljon yhteydessä. Kaksi kolmasosaa suurten ikäluokkien edustajista on vähintään kerran viikossa yhteydessä isäänsä. Isovanhempiinsa piti viikoittain yhteyttä 1962–1988 syntyneistä vain viisi prosenttia. Yhteydenpito äidinäitiin oli selvästi tiiviimpää kuin muihin isovanhempiin. Vähiten yhteyttä pidettiin isänisään. (Haavio-Mannila ym. 2009.)

Yhteydenpitoa vanhempien ja heidän aikuisten lastensa välillä tarkastelevassa eurooppalaisessa vertailussa todettiin, että suomalaiset poikkesivat muista vertailumaista. Suomalaiset miehet tapasivat lapsiaan harvemmin kuin naiset, kun muissa maissa tapaamisia oli molemmilla sukupuolilla yhtä paljon. Suomalaisista naisista 76 prosenttia tapasi lapsiaan viikoittain, miehistä vastaavasti 64 prosenttia. Avioero vähensi kaikissa tutkimuksen maissa miesten tapaamisia lastensa kanssa, mutta Suomessa se vähensi myös naisten vastaavia tapaamisia. (Tomassini ym. 2004.)

Tutkimusten mukaan isoäidit tapaavat lapsenlapsiaan enemmän kuin isoisät ja he ovat myös tyytyväisempiä rooliinsa isovanhempina (Silverstein & Marengo 2001). Esimerkiksi Thomas (1989) olettaa tämän johtuvan siitä, että naisilla äidin ja hoivaajan rooli jatkuu luontevasti isoäitiydessä. Isoisät sitä vastoin voivat ja joutuvat muokkaamaan isoisän roolinsa enemmän omien halujensa mukaan. Onnistunut isoisuus lisää miehen tyytyväisyyttä elämään. Lapsenlapsiaan useammin tapaavat isoisät raportoivat enemmän itsearvostuksen tunteita ja muuta psykologista hyvinvointia. (Reizes & Mutran 2004.)

Nykyajan perhekulttuurissa arvostetaan aktiivisesti sekä käytännön toimien että tunne-elämän tasolla perhe-elämään osallistuvia miehiä ja siten nykypäivän isoisät haluavat olla lastenlastensa elämässä aktiivisesti mukana isoäitien kanssa tasavertaisessa asemassa. Heille isoisuus onkin ollut mahdollisuus rakentaa uudelleen suhde perhe-elämään. (Sorensen & Cooper 2010, Gauthier 2002.) Isoisyys on myös haluttu rooli ja sen puuttuminen on monille kipeä paikka. Yleensä ajatellaan, että naiset kärsivät siitä, jos lastenlapsia ei ala kuulua ajallaan. Mutta myös miehet voivat avoimesti myöntää kaipaavansa lastenlapsia, ja kokea jopa syyllisyyttä niiden puuttumisesta.

Aikani odottelin lapsenlapsia, mutta nyt tiedän olevan liian myöhäistä. ... Syytän hieman itseäni heidän asenteestaan. Poikien nuoruuteen sattui minun ja heidän äitinsä riitainen avioero. Ehkä he halusivat säästää omat lapsensa moiselta. (Aulis, 80 v., ET 3/2010)

Käsitys siitä millainen isoisan tulee olla ja millainen rooli isoisällä perheessä on, muodostuu vallitsevassa perhekulttuurissa ja vuorovai-
kutuksessa muiden kanssa. Henkilön omat kokemukset isoisästä tai isoisättömyydestä vaikuttavat hänen käsityksiinsä siitä millainen isoisä hän itse haluaa olla (Waldropym 1999, Gauthier 2002). ET-lehdessä haastateltu Juha kertoo:

Palasin kolme vuotta sitten tyttäreni lasten Adan ja Lumin takia 12 vuoden reissusta Espanjasta Suomeen. Arvostan perheyhteyttä, sukusiteitä ja juuria. Haluan tehdä itseni ja läheiseni onnelliseksi. Ilman perhettä ajelehtisin. (Juha, 69 v., ET 15/2010)

Davidsonin, Dalyn ja Arberin (2003) englantilaisen tutkimuksen mukaan isoisyys on paradoksaalinen, koska siinä tarjoutuu miehille hoivaavampi rooli kuin mitä heillä on ollut silloin, kun heidän omat lapsensa ovat olleet pieniä. Mutta toisaalta heidät yhä nähdään, ja he itsekin mielellään näkevät itsensä, etäämpänä olevassa perinteisessä viisaan perheenpään roolissa. Reitzesin ja Mutranin (2004) mukaan isoisan rooliin liittyy vähemmän odotuksia kuin isoäidin rooliin, ja siksi isoisyys on vapaaehtoisempaa ja perustuu enemmän henkilön omiin haluihin ja toiveisiin kuin isoäitiys. Myönteinen isoisan identiteetti vahvistaa halua ja kykyä toimia isoisänä. Se liittyy usein myös aktiivisempaan vuorovaikutukseen lastenlasten kanssa, mikä taas puolestaan vahvistaa isoisyyden myönteisiä puolia.

Olen kasvanut lasten suuntaan. Konttaan lattialla, leikin lohikäärmettä ja ajan pikkuautoilla. (Markku, 61 v., ET 2/2010)

Ikivihreät -tutkimusprojektissa on tutkittu muun muassa eläkeikäisiä miehiä ja kysytty, kuinka paljon he auttoivat muita ihmisiä. Vuonna 1988 tutkituista eläkeikäisistä miehistä 45 prosenttia ilmoitti, etteivät he kokeneet lainkaan auttavansa muita. Vuonna 2004 enää 23 prosenttia ilmoitti, ettei koe auttavansa muita. Myös auttamisen määrä oli selvästi lisääntynyt: 37 prosenttia ilmoitti auttavansa muita kolmessa tai useammassa asiassa uusimmassa eläkeikäisten kohortissa verrattuna vuoden 1988 haastattelun 17 prosenttiin. Uudenlainen isoisyys voidaan havaita etenkin asioissa, joissa auttaminen oli lisääntynyt. Selkein muutos näkyi lastenhoitamisessa. Vuoden 1988 eläkeikäisistä miehistä 23 prosenttia ilmoitti auttavansa lastenhoidossa vastaavan luvun ollessa 2004 kohortissa jo lähes puolet. Myös ruoanlaittamisessa auttaminen on nykyajan eläkeläismiehillä lisääntynyt selkeästi verrattuna aikaisempaan (Lyyra ym. 2010).

Konkreettinen puuhailu isoisälle läheisissä töissä tai harrastuksissa on tyypillinen tapa viettää aikaa lastenlasten kanssa. Mies osoittaa tunteitaan tekemällä, joten yhteinen puuhailu lastenlasten kanssa kertoo myös välittämisestä. Muutos entiseen on se, että kun ennen puuhattiin ehkä enemmän isoisän ehdoilla, nyt toimitaan lastenlasten ehdoilla. Maatalon isäntä vie lapset katsomaan koneita ja ajelemaan traktorilla, kaupunkilaisoisia vaikkapa jääkiekko-otteluun.

Työn tekemistä on minulle korostettu. Sitä opetetaan sanoin ja näyttämällä, miten tehdään. Itse ajattelen, että nuorten kanssa pitää seurustella. Opetan sitä, mitä he itse haluavat oppia. (Olavi, 67 v., ET 17/2010)

Kun hoidin yksin Adaa ja Ikennaa koko päivän, kävimme ensin katsomassa koneita ja sitten ajoimme traktorilla lammelle uimaan, Veikko kertoo. (Veikko, 62 v., ET 14/2010)

Nykypäivän eläkeikäisillä on pienemmät perheet kuin aikaisemmin ja tapaamiset lasten kanssa olivat vähentyneet verrattuna aiempiin eläkeläiskohortteihin. Ikivihreät-tutkimuksen mukaan erityisesti miehet

ilmaisevat nykypäivänä haluavansa tavata lapsenlapsiaan useammin verrattuna aikaisempiin eläkeikäisten kohortteihin. Pitkittäistarkastelussa myös lasten merkitys läheisimpänä henkilönä miehillä kasvaa iän myötä (Lyyra ym. 2010). Edellä mainitun suomalaisen tutkimuksen tuloksia vahvistaa myös amerikkalainen Waldropin ym. (1999) huomio, jonka mukaan isoisät halusivat jatkuvaa kanssakäymistä lastenlastensa kanssa ja heillä on voimakas tunneside lastenlapsiin. Sorensenin ja Cooperin (2010) tutkimuksessa lapsenlapsipuolten ja biologisten lastenlasten välille ei tehty eroa. Uudenlaiset isovanhemuudet muodot näkyvät myös ET-lehdessä. Perinteisen biologiaan perustuvan isovanhemuuden rinnalle on tullut erilaisten uusperheidän isovanhempien ja myös adoption kautta isovanhemmiksi päässeitä, kuten seuraavissa aineistoesimerkeissä.

Suuri onni on uuden puolison lapsenlapset, jotka ovat hyväksyneet minut papakseen. Otan tämän mahdollisuuden avosylin vastaan, vaikka lapset eivät ihan omia lapsenlapsia olekaan. Se unohtuu, kun saamme olla yhdessä.. (Aulis, 80 v., ET 3/2010)

Meillä on pieni suku. Vaimoni ja minä olemme molemmat ainoita lapsia. Kun tyttäreille ei alkanut lasta kuulua, kyllähän se suretti. Jokainen odotus ja pettymys oli myös meidän odotuksemme ja pettymyksemme. Ajattelin, että tähänkö perhe typistyy. Onneksi ei! Nyt näen, että (Kiinasta adoptoidun) Pongin ansiosta perhe jatkuu. (Raimo, 70 v., ET 2/2010)

Vaikka monelta osin etäinen perheen arkeen osallistumaton mies on muuttunut äidin ja isoäidin kanssa tasa-arvoiseksi arjen pyörittäjäksi, ja lasten ja lastenlasten kanssa puuhailevaksi läsnä olevaksi (iso)isäksi, ei kaikkien miesten osalta muutos välttämättä ole kuvattun kaltainen. Avioerojen ja muiden epävakaiden suhteiden vuoksi monet miehet joutuvat elämään erossa lapsistaan. Heillä suhde lapsiin voi olla vaikea tai sitä ei ole lainkaan. Jos suhde ei ole kehittynyt lasten kasvuvuosi-na, on sitä myöhemmin usein vaikea enää solmia. On myös viitteitä

siitä, että ne miehet, jotka hankkivat lapsia panostavat siihen entistä enemmän, mutta on myös kasvava joukko miehiä, jotka eivät koskaan saa jälkeläisiä. Heidän sosiaaliset suhteensa vanhuudessa saattavat olla hyvinkin heikot. (Dykstra & Hagestad 2007.)

Isoisyys syntyy suhteessa omaan elämänhistoriaan sekä vallitsevaan aikakauteen ja kulttuuriin. Mies tarkastelee suhdetta omaan isäänsä tullessaan isoisäksi. Aikaisemmin kulttuurissamme isä on ollut usein etäinen auktoriteetti. Tämän päivän isät ovat enemmän läsnä lastensa elämässä kuin aikaisemmin, samoin isoisät paitsi haluavat, myös viettävät enemmän aikaa perheen ja lastenlasten kanssa. Aikaisempi tutkimus on pitkälti keskittynyt isoäiteihin tarkasteltaessa isovanhemmua, mutta uudenlainen isoisuus alkaa näkyä sekä tilastoissa että julkisessa puheessa.

Vanhan miehen sosiaaliset verkostot

Vaikka perheellä on keskeinen rooli vanhojen miesten sosiaalisissa verkostoissa, on viitteitä siitä, että nuoremmilla kohorteilla ystävien merkitys on kasvamassa (Stevens & Van Tilburg 2011, vrt. Virtanen tämä kirja). Kuvataksemme konkreettisemmin iäkkään miehen muuttuvaa roolia perheessä, olemme laatineet 75-vuotiaan suomalaismiehen ”Martin” sosiaalista verkostoa ja yhteydenpidon tiheyttä kuvaavan verkostokartan (kuvio 1). Tässä tosielämän esimerkissä näkyy monia tässäkin artikkelissa ja muissa tutkimuksissa esille tulleita seikkoja. Leskimiehen on yleensä helpompi löytää itselleen uusi kumppani puolison kuoleman jälkeen. Vaikka yhdessäolo on tiivistä ja päivittäistä uuden kumppanin kanssa, molemmat ovat säilyttäneet omat asuntonsa, eivätkä asu virallisesti yhdessä. Tämä saattaa osaltaan liittyä myös siihen, ettei ikääntyessä ole enää tarvetta ”pesän perustamiselle” yhteisten lasten takia. Mutta usein omien asuntojen säilyttäminen on tärkeää myös lasten ja lastenlasten vuoksi. (Ghazanfareon, Karlsson & Borell 2005.) Miehillä partnerin, jonka ei tarvitse välttämättä olla aviopuoliso, olemassaolo on tärkeä yksinäisyyden kokemuksen vähentäjä (esim. Tjihuis ym. 1999).

Yhteydenpitoa lapsiin ja lastenlapsiin säätelee usein sukupuoli ja asuinpaikka (Haavio-Mannila ym. 2009). Martin esimerkissä poika ja tytär asuvat lähellä, joten yhteyttä pidetään viikoittain sekä puhelimella että tapaamalla. Lapsenlapsista esimerkkihenkilömme tapaa useimmiten pojantytärtä, jota hän kuljettaa urheiluharrastukseen viikoittain. Kahta muuta samassa kaupungissa asuvaa lastenlastaan hän tapaa muutaman kerran kuukaudessa. Jo aikuista toisella paikkakunnalla asuvaa tyttärentytärtä hän tapaa lähinnä suvun juhlien yhteydessä. Isoisällä ja tyttärentyttärellä ei ole tapana soitella toisilleen. Tällainen yhteydenpito on yleensä isoäitien vastuulla, ja siksi leskimies tapaa-kin vähintään yhtä usein naisystävänsä lapsia ja lastenlapsia, etenkin naisystävän tytärten lapsia.

Martti pitää omiin sisaruksiinsa hyvin harvakseltaan yhteyttä, mutta sitä vastoin lähellä asuva sairasteleva naisystävän sisar tarvitsee pariskunnan apua viikoittain. Varsinkin miehen tarjoama kuljetusapu on tärkeää. Yhteydenpito tuttavapariskuntiin vuosikymmenien ajalta on harventunut vaimon poismenon jälkeen, ja osittain myös tuttavien sairauksien ja kuolemien johdosta. Joitakin on kuitenkin yhä jäljellä, joiden kanssa seurustellaan myös uuden kumppanin kanssa. Myös serkkuunsa ja hänen mieheensä Martti on pitänyt yhteyttä tiiviisti vuosikymmeniä. Uusia tuttavita hänelle on tullut joistakin naisystävän vanhoista ystäväistä, joita he tapaavat yhdessä.

Puolison sairaudet ja kuolema ovat henkisesti raskaita ja varsinkin miehillä on usein heikko turvaverkko niiden varalta. Myös tunteiden esittäminen voidaan nähdä uhkana maskuliinisuudelle. Esimerkiksi leskeyteen liittyviä tunteita voidaan ilmaista yksityisesti, mutta ei julkisesti. (Bennett 2007). Martti on siinä suhteessa onnellisessa asemassa, että hän kuuluu miesjärjestöön, jossa hän on itse saanut tukea vaimon sairauden aikana ja tukee nyt itse vuorostaan vaikeassa elämäntilanteessa olevia miehiä. Kyseinen järjestö luo siis hänelle mahdollisuuden käsitellä tunteitaan yksityisesti muiden miesten seurassa. Järjestön kautta hän osallistuu myös hyväntekeväisyystoimintaan. Martti on lisäksi urheilumiehiä, mutta ei enää toimi aktiivisesti ur-

heiluseuroissa. Aktiivivuosilta on kuitenkin jäänyt ystäviä, joita hän yhä tapaa säännöllisesti.

Martilla on suhteellisen runsaat ja aktiiviset sosiaaliset suhteet, jotka itse asiassa ovat laajentuneet viime vuosina uuden naisystävän myötä. Miehet ovat siinä suhteessa naisia edullisemmassa asemassa, että heidän on yleensä helpompi löytää uusi kumppani myös vanhana, ja sitä kautta uusintaa sosiaalisia verkostojaan. Toisaalta tämäkin esimerkki kuvaa hyvin sitä, että naiset ovat aktiivisempia sosiaalisten suhteiden ylläpitäjiä kuin miehet.

Rokkivaarit ja rakkaudentunnustukset

Tässä artikkelissa olemme tarkastelleet ikääntyvän miehen roolia ja merkitystä perheessä suhteessa puolisoon, lapsiin, lastenlapsiin ja muihin läheisiin sekä siihen kuinka ikääntyvä mies antaa muille apuaan. Yhteiskunnallisten ja kulttuuristen muutosten myötä myös ikääntyvän miehen perherooli on muuttunut.

Aikaisemmin useimmat vanhat miehet olivat naimisissa, ja yksinäiset vanhat miehet olivat yleensä leskiä. Tämä, kuten moni muukin vanhuuteen liittyvä asia, on viime aikoina monimuotoistunut. Nykyisin vanhojen miesten keskuudessa on entistä enemmän yksinäisiä ja varsinkin eronneita. Mutta toisaalta uusien suhteiden solmiminen vanhalla iällä on entistä yleisempää. Isoisän roolin rinnalla mies saattaa olla myös pienten lasten isä. Nykypäivän lesket samoin kuin eronneet ovat valmiimpia uuteen parisuhteeseen. Aina tämä ei tarkoita uutta avioliittoa, vaan uudenlaiset parisuhteen muodot ovat astuneet kuvaan mukaan, kuten esimerkiksi tiivis parisuhde ilman virallista yhdessä asumista. Romanttiset rakkaudentunnustukset ovat mahdollisia myös vanhoille miehille. Asumis- ja avioliittoperustaiset perhetilastot kertovat huonosti nykypäivän monimuotoisista perhekuvioista. Myöskään perheen merkityksestä vanhoille miehille ei ole kovin montaa tutkimusta sen paremmin Suomessa kuin ulkomaillaakaan.

Aikaisempi tutkimus on pitkälti keskittynyt isoäiteihin tarkasteltaessa isovanhemmuutta, mutta uudenlainen isoisuus alkaa näkyä sekä tilastoissa että julkisessa puheessa. Isoisyys ja sen merkitys muuttuu ajassa seurailen miehen muuttuvaa roolia yhteiskunnassa ja perheessä. Isoisän merkitystä perheessä on kasvattanut erityisesti kaksi yhteiskunnallista muutosta. Ensinnäkin pidentynyt elinikä suurentaa useammalle entistä useampia vuosia olla isoisä. Toisaalta isät ovat nykyään perhekeskeisempiä kuin ennen. Moni mies korvaa isoisäksi tultuaan perheelleen niitä vuosia, jotka täytyi aikoinaan uhrata työlle omien lasten ollessa pieniä.

Jokaisen miehen oma henkilökohtainen historia muokkaa isoisuutta omaan persoonalliseen muottiin. Yhden erityisvivahteen ilmiölle antaa maamme historia, jossa sota-aika on leimannut useimpien tämän päivän isoisien isäsuhdetta. Tullessaan isoisäksi tämän päivän mies tarkastelee suhdetta omaan isäänsä, joka aiemmassa perhekulttuurissa on ollut enemmänkin etäinen auktoriteetti. Vaikka omat isät saavat ymmärrystä, halutaan omien lastenlasten kanssa toimia toisin. Nykypäivän isoisät paitsi haluavat, myös viettävät enemmän aikaa perheen ja lastenlasten kanssa. Yhteinen puuhailu tapahtuu nykyisin enemmän lasten ja lastenlasten ehdoilla kuin ennen. Lasten kanssa voidaan käydä Bruce Springsteenin keikalla ja lastenlasten kanssa leikitään pikkuautojen perässä lattialla. Tämän päivän isoisä osaa arvostaa omaa tärkeää rooliaan isoisänä.

Miesten muuttuneesta roolista kertoo myös muiden auttamisen monipuolistuminen. Perinteisten miehisten auttamismuotojen, kuten lumitöiden, ruohonleikkuun ja kuljetusavun ohella iäkkäät miehet osallistuvat nykyisin entistä enemmän esimerkiksi kotitöihin, kuten ruuanlaittoon ja lastenhoitoon. Mies, niin nuori kuin vanha, on tullut mukaan perheen arkeen.

- Attias–Donfut, Claudine & Segalen, Martine (2002) The Construction of Grandparenthood. *Current Sociology* 50:2, 281–294.
- Aromaa, Arpo & Koskinen, Seppo (toim.) (2002) *Terveys ja toimintakyky Suomessa. Terveys 2000 -tutkimuksen perustulokset*. Kansanterveyslaitoksen julkaisuja B3/2002. KTL, Helsinki.
- Bengtson, Vern L., Lowenstein, Ariela, Putney, Norella M. & Gans, Daphna. (2003) Global Aging and the Challenge to Families. Teoksessa Vern L. Bengtson & Ariela Lowenstein (toim.) *Global Aging and Challenges to Families*. Aldine de Gruyter, New York, 1–24.
- Bennett, Kate (2007) “No Sissy Stuff”: Towards a Theory of Masculinity and Emotional Expression in Older Widowed Men. *Journal of Aging Studies* 21:4, 347–356.
- Davidson, Kate, Daly, Tom & Arber, Sara (2003) Exploring the Social Worlds of Older Men. Teoksessa Sara Arber, Kate Davidson, Jay Ginntoim (toim.) *Gender and ageing. Changing Roles and Relationships*. Open University Press, Berkshire, 168–185.
- Dykstra, Pearl (2011) Personal Relationships in Late Life: An Introduction to the Special Issue. *Journal of Social and Personal Relationships* 28:1, 5–8.
- Dykstra, Pearl & Hagestad, Gunhild (2007) Childlessness and Parenthood in Two Centuries. Different Roads – Different Maps? *Journal of Family Issue*. 28:11, 1518–1532.
- Galasiński, Dariusz (2004) *Men and the Language of Emotions*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Ghazanfaraon, Karlsson, Sofie & Borell, Klas (2005) “A Home of Their Own. Women’s Boundary Work in LAT-relationships”, *Journal of Aging Studies*, 19:1,73–84.
- Gouthier, Anne (2002) The Role of Grandparents. *Current Sociology* 50:2, 295–307.
- Haavio-Mannila, Elina, Majamaa, Karoliina, Tanskanen, Antti, Hämäläinen, Hans, Karisto, Antti, Rotkirch, Anna & Roos, J. P. (2009) Sukupolvien ketju: suuret ikäluokat ja sukupolvien välinen vuorovaikutus Suomessa. Helsinki, Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia; 107.
- Heikkinen, Eino (1998) Background, Design and Methods of the Evergreen Project. *Journal of Aging and Physical Activity* 6:2, 106–120.
- Jylhä, Marja, Jokela, Jukka, Tolvanen, Eija, Heikkinen, Eino, Heikkinen, Riitta-Liisa, Koskinen, Simo, Leskinen, Esko, Lyyra, Anna-Liisa & Pohjolainen, Pertti (1992) The Tampere Longitudinal Study on Ageing. Description of the Study. Basic Results on Health and Functional ability. *Scandinavian Journal of Social Medicine* (Suppl 47).
- Lumme–Sandt, Kirsi (2011) Images of Ageing in 50+ Magazine. *Journal of Aging Studies* 25:1, 45–51.

- Lumme–Sandt, Kirsi & Uotila, Hanna (2012) Talk about Love and Intimate Relationships in a Finnish 50+ Magazine. Teoksessa Virpi Yläne (toim.) *Representing Ageing. Images and Identities*. Palgrave, 68–83.
- Lyyra, Tiina-Mari, Lyyra, Anna-Liisa & Tiikkainen, Pirjo (2006). Sosiaaliset suhteet ja niiden toimivuus 65–69-vuotiailla jyvaskyläläisillä vuosina 1988, 1996 ja 2004. Teoksessa Heikkinen Eino, Kauppinen Markku, Salo Piia-Leena, Suutama Timo (Toim.) (2006) *Ovatko 65–69-vuotiaat muuttumassa aikaisempaa toimintakykyisemmiksi, terveemmiksi ja aktiivisemmiksi?* Havaintoja Ikivihreät -projektin kohorttivertailututkimuksesta vuosilta 1988, 1996 ja 2004. Helsinki: Kela, Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia, 101–118.
- Lyyra, Tiina-Mari, Lyyra, Anna-Liisa, Lumme-Sandt, Kirsi & Heikkinen, Riitta-Liisa (2010) Social Relations in Older Adults: Secular Trends and Longitudinal Changes over a 16-year Follow-up. *Archives of Gerontology and Geriatrics* 51:3, 133–138.
- Mann, Robin (2007) Out of the Shadows? Grandfatherhood, Age and Masculinities. *Journal of Ageing Studies* 21:4, 281–291.
- Martelin, Tuija, Koskinen, Seppo & Valkonen, Tapani (2005) Kuolleisuus. Teoksessa Arpo Aromaa, Jussi Huttunen, Seppo Koskinen, Juha Teperi (toim.) *Suomalaisten terveys*. Duodecim.
- Melkas, Tapani (2005) Sosiaalinen ympäristö. Teoksessa P. Myrskylä (toim.) *Talalla ikä eletty. Ikääntyminen tilastoissa*. Elinolot 2005. Helsinki: Tilastokeskus, 157–170.
- Ojala, Hanna & Pietilä, Ilkka (2010) Sosiaaligerontologian näkökulmia sukupuolistuneeseen vanhenemiseen. *Gerontologia* 24:4, 335–344.
- Pankarinkangas, Kirsi (2004) Rakkautta, kumppanuutta, hoivaa vai vaivaa? Leskien uudelleen avioituminen keski-ikässä ja vanhuudessa. *Gerontologia* 18:4, 266–273.
- Pankarinkangas, Kirsi (2007) Toistamiseen: ”Tahdon”. Leskien avioitumis-
motiivit ja epäröinnin syyt. *Gerontologia* 21:1, 2–16.
- Raassina, Arja (1994) *Vanhuspolitiikka. Lähtökohdat tulevaisuudelle*. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 6, Helsinki.
- Rautio, Nina & Lampinen, Päivi (2006). Sosiaalis-taloudellinen asema ja elinolot 65–69-vuotiailla jyvaskyläläisillä vuosina 1988, 1996 ja 2004. teoksessa: Teoksessa Eino Heikkinen, Markku Kauppinen, Piia-Leena Salo, Timo Suutama (toim.) *Ovatko 65–69-vuotiaat muuttumassa aikaisempaa toimintakykyisemmiksi, terveemmiksi ja aktiivisemmiksi?* *Havaintoja Ikivihreät-projektin kohorttivertailututkimuksesta vuosilta 1988, 1996 ja 2004*. Helsinki: Kela, Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia, 25–43.
- Rautio, Nina, Lampinen, Päivi & Lyyra, Tiina-Mari (2011): Muutokset iäkkäiden ihmisten sosiaalitaloudellisissa asemassa ja elinoloissa: 16-vuoden pitkäaistutkimus. *Gerontologia* 25:2, 78–92.

- Reitzes, Donald & Mutran, Elisabeth. (2004) Grandparenthood: Factors Influencing Frequency of Grandparent – Grandchildren Contact and Grandparent Role Satisfaction. *Journal of Gerontology: social sciences* 59B:1, S9–S16.
- Rotkirch, Anna & Roos, JP. (2009) *Sukupolvien ketju. Suuret ikäluokat ja sukupolvien välinen vuorovaikutus Suomessa*. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 107.
- Rotkirch, Anna, Söderling, Isto & Fågel, Stina (2010) Isovanhemmuuden merkitys korostuu. Teoksessa Stina Fågel, Anna Rotkirch, Isto Söderling (toim.) *Farkkumummoja ja pehmovaareja* -uusia ikkunoita isovanhemmuuteen. Väestöliitto, Helsinki, 5–9.
- Sakari–Rantala, Ritva & Lampinen, Päivi (1999). Iäkkäiden jyväskyläläisten sosiaalitaloudellinen asema ja elinolot. Teoksessa Timo Suutama, Isto Ruoppila, Pia Laukkanen (toim.) *Iäkkäiden henkilöiden toimintakyvyn muutokset. Havantoja Iktivihreät- projektin 8-vuotisesta seurauutkimuksesta*. Kela, Helsinki, 39–59.
- Schoenborn C. (2004). Marital Status and Health: United States, 1999–2002. Advance Data from Vital and Health Statistics 2004; 15 (35). <http://www.cdc.gov/nchs/products/pubs/pubd/ad/351-360/351-360.htm> [viitattu 26.10.2005].
- Scraton, Sheila & Holland, Samantha (2006) Grandfatherhood and Leisure. *Leisure Studies* 25:2,233–250.
- Silverstein, Merrill & Marengo, Anne (2001) How Americans Enact the Grandparent Role Across the Family Life Course. *Journal of Family Issues* 22:4, 493–522.
- Sorensen, Penny & Cooper, Neill (2010) Reshaping the Family Man: A Grounded Theory Study of the Meaning of Grandfatherhood. *Journal of Men's Studies*18:2, 117–136.
- Stevens, Nan & Van Tilburg, Theo (2011) Cohort Differences in Having and Retaining Friends in Personal Networks in Later Life. *Journal of Social and Personal Relationships* 28:1, 24–43.
- Thomas, Jeanne L. (1989). Gender and Perceptions of Grandparenthood. *International Journal of Aging and Human Development*, 29:4, 269–282.
- Tijhuis, Marja A.J, de Jong Gierveld, Jenny, Feskens, Edith & Kromhout, Daan (1999). Changes in and Factors Related to Loneliness in Older Men. *Age and Ageing* 28:5, 491–495.
- Tiikkainen, Pirjo & Lyyra, Tiina-Mari (2007) Sosiaaliset suhteet. Teoksessa Tiina-Mari Lyyra, Aila Pikkarainen ja Pirjo Tiikkainen (toim.) *Vanheneminen ja terveys*. Edita, Tampere, 69–80.
- Tilastokeskus. Väestö. Siviilisäädyn muutokset. Tilastokeskus 2005. <http://www.tilastokeskus.fi/til/ssaaty/index.html> [viitattu 28.2.2006]
- Tomassini, Cecilia, Kalogirou, Stamatis, Grundy, Emily, Fokkema, Tineke, Martikainen, Pekka, Broese van Groenou, Marjolein & Karisto, Antti. (2004) Contacts between Elderly Parents and their Children

in Four European Countries: Current Patterns and Future Prospects.
European Journal of Ageing 1:1, 54–63

Waldrop, Deborah, Weber, Joseph, Shondel, Herald, Pruett, Julie, Cooper, Kathy & Jouzapavicuis, Kevin (1999) Wisdom and Life Experience: How Grandfathers Mentor Their Grandchildren. *Journal of Aging and Identity* 4:1, 33–46.